

LES VIES DE COMUNICACIÓ DEL MARESME A L'ANTIGUITAT: ESTAT DE LA QÜESTIÓ

INTRODUCCIÓ.

Un dels aspectes bàsics que, evidentment, incidí en la romanització de la nostra comarca i, en general, de tot el País, foren les vies de comunicació. A aquestes vies fa que hi parem atenció per tal d'esbrinar el paper que jugarien en el complicat procés d'assimilació de la cultura llatina a les nostres terres.

L'objectiu d'aquesta comunicació és donar una visió global del que havien estat les vies de comunicació del Maresme a l'època romana. En cap moment es pretén fer un estudi exhaustiu, ja que la gran quantitat de dades que hi ha recollides a través de la llarga tradició arqueològica comarcal faria del tema meritori d'una bona monografia.

Les característiques físiques de la nostra comarca, l'han convertit des de fa més de dos mil anys en un lloc de pas. Tinguem en compte que vista a vol d'ocell, és una faixa tancada per la Serra de Marina, que s'estén des de Montgat fins a la Tordera, comprénent els turons de Sant Mateu, Parpers, El Córredor i el Montnegre.

La romanització de la comarca té lloc en el moment tardo-republicà, aproximadament, entre finals del segle II a.C. i començament del I a.C., en què tenen lloc les fundacions dels *oppida civium romanorum* d'Iluro, Betulo (Badalona) i Blanda (actual Blanes) i, al mateix temps, hom creu que, aquestes fundacions, vindrien a coincidir amb la implantació del sistema agrari romà a la comarca, mitjançant les *villae* (Guitart 1976, pp. 21 i 240-241; Prevosti 1981 (I) pp. 537 i ss.; Prevosti 1981 (II) pp. 282; Clariana 1984, p. 97).

LES VIES ROMANES.

Podem intentar, *a priori*, una classificació de les diferents vies conegudes que travessarien la comarca en l'antiguitat, dividint-les en dos grans grups: vies principals i vies secundàries. Dins del primer grup, trobaríem la Via Augusta, la Via Sèrgia, la via de la costa i la via tardo-republicana, i dins el segon, inclouríem el *Camí dels Contrabandistes*, el *Camí de Collsacreu*, el *Camí de Vallromanes*, el *Camí de Rupit*, la via d'Agell, la via que connectava amb l'Augusta a Vilassar de Mar, un apartat on es recullen diversos camins antics, i finalment els punts fortificats per a la protecció d'aquestes vies i el territori.

VIES PRINCIPALS :

La Via Augusta.

La troballa, en el 1954, d'un miliari *in situ*, dins la finca de Can Vilalta (Vilassar de Mar), va determinar definitivament, i amb tota precisió, el pas de la Via Augusta per la nostra comarca, seguint el mateix recorregut, amb molt poques variants, de l'actual camí del Mig (que en alguns llocs es coneix, també, com *Camí Fondo*) que, paral·lel a la costa, discorre per tota la comarca des de Blanda, passant per Iluro, fins a Baetulo.

El miliari, fet amb pedra de marès de les pedreres de Montjuïc, conserva la part final de la seva inscripció:

“POTE...

PONTIF ... SVMVS

VIA, AVGVSTA”,

que ha estat restituït per Pallarès, basant-se amb altres de la mateixa via (Pallarès 1970, pp. 74 a 76; Pallarès 1975, pp. 18 a 20) i recentment reestudiat per Fabré, Mayer i Rodà, proposant la següent lectura:

[IMP(erator). CAESAR. DIVI. F(ilius)]

[AVGVSTVS. CO(n)S(uli). XI]

[IMP(erator) XIII o XIII TRIBVNICIA o TRIBVNIC(ia)]

POTE[STATE. XVI]

PONTIF(ex) [MAX]SVMVS

VIA. AVGVSTA

(Fabré, Mayer i Rodà 1983, p. 123)

Hom li assigna una datació vers els anys 9 i 8 a.C., moment que vindria a coincidir amb la planificació viària que abastaria fins a Cartagena (Fabré, Mayer i Rodà 1983, p. 123).

Segons Pallarès (Pallarès 1975, pp. 18 a 20), la raó del pas de la Via Augusta per la zona de la costa va ésser una conseqüència sobrevinguda de la fundació de la Colònia Barcino.

La ressenya d'un altre miliari, prové d'un protocol notarial, concretament del notari Gabriel Morera de Mataró, del 1599, que dona la notícia de la seva existència, prop de la Torre dels Encantats, d'Arenys de Mar, amb la següent descripció:

es una pedra molt gran y grossa obrada ab un peu quadrat, y de allí en amunt rodona, de llargaria de onse palms, poch mes o manco, y de gruixa o amplaria de nou palms, poch mes o manco, y en lo cap alt algun poch escantellada, la cual de sa mateixa etxura designa que es terme o fita.

A partir d'aquí, hom pot deduir que, el miliari, estaria pràcticament sencer, tindria una alçada de 2,20 m. i la columna faria 57 cm. de diàmetre, aproximadament.

Les lletres que de la seva descripció, ens transcriu el notari, són

“V. E. AL. AVR. ARAXC.

AXIR. I. P. VM. P. COS V G. PROCOS. VEAM”

Davant les quals, Fabré, Mayer i Rodà proposen la lectura:

..... M]AX(imo)
[P]O[NT(ifici)M]AX(imo)
TR[I]B(unicia)P[OT] o (otestate) X[...]
[I]MP(eratori). [?]
CO(n)S(uli) II[II].
PROCO(n)S(uli).
VIA AV[G(usta)]
o bé VIA [A]VG(usta)
M [P...].
(Fabré, Mayer i Rodà 1983, p. 121)

Els vestigis arquitectònics que, de la via, s'han trobat, fins ara, en primer lloc cal esmentar els de Vilassar de Mar, en el mateix lloc que el mil·liari vist al començament, on és pogué constatar, entre d'altres, que en aqueix sector el paviment de la vida era de terra o d'argila premsada i de 9 metres d'amplada amb dos murs laterals, amb un gruix de 60 cm. cada un, i fets amb la tècnica de l'*opus incertum/caementicium* (Ribas 1964, pp. 153 i ss).

També a Mataró, a l'alçada del veïnat de Peramàs, en el mateix lloc del Camí del Mig, a l'any 1961, en realitzar les obres d'urbanització a una profunditat d'1,90 m. fou exhumat un mur de 0,95 d'amplada per 26 m. de longitud, que discorria paral·lel a l'actual camí, que en un sector s'hi copsaven restes del paviment, molt rudimentari, de terra, ceràmica romana de factura gruixuda i restes de runa de calç, amb una potència, aproximadament uniforme, d'uns 25 centímetres (Ribas 1964, pp. 150 i ss).

En aquest mateix paratge, anys més tard, concretament el 1973, a un centenar de metres del lloc anterior, en direcció cap a Mataró, amb motiu de la realització d'una rasa per a la canalització d'aigües, varen ésser exhumats vestigis del mur sud de la via, així com vestigis d'un desguàs en l'espai de la cuneta nord, discorrent en el mateix sentit que el mur suara esmentat. A la vegada, es pogué copsar que el paviment de la via estava format per materials de factura idèntica als enregistrats el 1961, però amb la particularitat que alguns pivots d'àmfora portaven estampat el segell del terrisser, amb les marques: "AS", "PB" i "AR" (Clariana 1973, p. 56; Clariana 1978, pp. 168 i 170), fabricats amb tots certesa al taller d'àmfores de la veïna vil·la romana de la Torre Llauder, i amb una cronologia situable, aproximadament, entre el 15 a.C. i el canvi d'era, element que constitueix una dada fonamental, ja que ve a confirmar la data proposada per a la construcció de la via i el mil·liari de Vilassar de Mar.

Els únics vestigis de trams amb pavimentació a base de lloses de pedra, *summa crustae*, trobats fins ara, pertanyents a aquesta via, són els que esmenta Marià Ribas a l'indret d'El Balís, prop de Sant Andreu de Llavaneres (Ribas 1952, p. 70), on es copsà una cuneta lateral per a la canalització i el drenatge de les aigües (segons dades de l'arxiu de Ribas), de construcció semblant a la de Capsacosta a Girona (Nolla, Casas 1984, p. 65), i també, prop de l'ermita pre-romànica de Sant Cristòfor de Cabrils, fou detectat un altre tram amb paviment d'aquestes característiques (Ribas 1952, p. 70).

La Via Augusta, al seu pas per la nostra comarca, ha estat en ús durant tota l'Edat Mitjana, i així ho trobem documentat en una escriptura signada per Lluís el Balb, datada vers el 878, on es troba esmentada com *stratam quae pergit de Gerunda ad Barchino-*

nam... A partir d'aquí, ha continuat essent utilitzada, fins als nostres dies, en què ha caigut de desús, però encara és transitada i emprada com a camí veïnal.

BIBLIOGRAFIA: CIL II Supplementum, núm. 6.241; Salarich *La Veu...*; Salarich 1882, pp. 151 a 154; Pellicer 1887, pp. 491-492; Carreras 1893, p. 87; Fita *Est. Hist.*; Fita 1897, p. 237; Serra 1928, pp. 566-567; Ribas 1932; Ribas 1933 (I), p. 8; Pons 1933, p. 11; Ribas 1934, p. 50; Pons 1938, p. 23-24; Serra, Almagro, Colominas 1945, pp. 37-38; Ribas 1948, p. 4; Ribas 1952, pp. 70-72; Ribas 1954; Serra 1954, p. 319; Ribas 1955 (I); Ribas 1955 (II); Balil 1955-1956, p. 49; Guardiola 1956, p. 87; Llovet 1959, p. 57; Ribas 1960, pp. 265 a 270; *Hispania Antiqua Epigrafica* 1961-1965, núm. 1.964; Nuix 1962; Ferrer 1963, p. 21; Ribas 1964, pp. 154 a 162; Serra 1964 (I), p. 100; Serra 1964 (II), pp. 100 i 101; Udiña 1967, p. 12; Bonamusa 1969, pp. 39-40; Estrada 1969, p. 6; *L'Année Epigraphique* 1969-1970, n° 280; Pallarès 1970, pp. 73 a 79; Bonamusa 1971; Clariana 1973, p. 56; Albert 1973, p. 75; Illa 1973 (II), p. 103 a 106; Pallarès 1975, pp. 18 a 20; Ribas 1975, pp. 68, 71 i 133; Cuyàs 1977, pp. 350-351; Lleonart 1977, p. 3; Bonamusa 1977, p. 1; S.A.M.M. 1977, fitxes núms. 80, 81 i 82; Clariana 1978, p. 168 a 170; Bonamusa 1979; Casas 1981, p. 10; Prevosti 1981 (I), pp. 178 a 180, 527 i 528; Ribas 1981; Pallí 1981-1982, p. 348; Fabrè, Mayer i Rodà 1983, pp. 120 a 123; Mayer, Rodà 1983, pp. 3 a 50; Fabrè, Mayer i Rodà 1984, pp. 216 a 270; Nolla, Casas 1984, p. 54, Lam. XVII; Pallí 1985, p. 8, 89 a 94, 170 i 207; Estrada 1987, p. 351; Maluquer 1987, p. 417; Clariana 1987.

La Via Sèrgia.

Fins a lluro arribava la via que el cònsol *M(anius) SERGIVS* va manar construir des d'*Ausa* (Vic), passant per *Aquae Calidae* (Caldes de Montbui), la cruïlla de *Semproniana* (Granollers), per la Roca del Vallès, sortejant el Coll de Parpers i seguint, en un bon trajecte, el marge de la Riera d'Argentona per, finalment, arribar al seu lloc de destí.

Pertanyents a aquesta via, han estat trobats tres mil·liaris, i el que sens dubte ofereix un major interès és el trobat a Santa Eulàlia de Riuprimer que indica l'acotació de les primeres mil passes, amb la inscripció:

M(anius). SERGIVS. M(ani). F(ilius)
PRO. CO(n)S(ule) I (mille passus o passum)
(Fabrè, Mayer i Rodà 1984, pp. 210-211)

Els altres dos, del Mas El Vilar (Tona) amb la indicació "VII" milles romanes i el de Santa Eulàlia de Ronçana amb "XXI" milles r., són indicacions força clares que reafirmen el seu traçat (Fabrè, Mayer i Rodà 1984, pp. 210 a 215). El mandat d'aquest cònsol, hom el data entre els anys 120 i 110 a.C., amb la qual cosa veiem que, sens dubte, ens trobem amb una de les vies romanes, datada, de les més antigues de la Península.

Sortosament, prop del Coll de Parpers i concretament en el paratge conegut amb el topònim de *Fons de la Gallega*, s'hi ha conservat, encara, uns vestigis força eloqüents, consistents amb diversos trams dels murs laterals, desguassos, guarda-robes, contraforts i un pont.

Els murs laterals de la via, que tenien la funció de contenidors de la terra de farciment del seu interior, reflecteixen una uniformitat total de tècnica constructiva, classifi-

cables dins l'*Opus incertum* / *caementicium*, fets amb pedra de la contrada, col·locada, sempre, cercant la cara més plana per a la vista exterior, i l'interior o nucli fet a base de *caementicium* i pedres més petites. El gruix dels murs és de 75 centímetres de mitjana encara que en alguns llocs presenta una amplada d'1,20 metres, i a la vegada es copsa com aquesta amplada era proporcional a una major alçada. Encara és perfectament identificable el lloc on anava situat el paviment de la via, ja que en la zona més alta dels murs millor conservats, s'hi copsa un petit graó a partir del qual el mur es redueix a la meitat. La mitjana d'amplada de la via era, aproximadament, d'uns sis metres.

Hi ha dos sectors on, en el mur oest, es conserven, en força bon estat, els grans blocs de pedra, "guarda-robes", col·locades ordenadament cada dos metres, aproximadament, amb un nombre total de vint-i-tres, que es troben repartides en els dos sectors, amb onze i dotze exemplars, respectivament.

Encara es poden veure disset dels desguassos que, perpendicularment, creuaven el subsòl de la via. Fets amb la mateixa tècnica constructiva que els murs laterals, amb l'excepció de les cobertes que, per facilitar el seu arranjament, estaven posades en sec, sense morter de calç. L'amplada interior oscil·la vers els cinquanta i els setanta centímetres de mitjana, i l'alçada, en alguna ocasió sobrepassa d'un metre, essent gairebé sempre proporcional amb l'amplada.

El pont és, tal vegada, l'element més espectacular, cobert amb volta de canó i fet amb tècnica mixta, a base de rajols, *Opus latericium*, en la volta i la resta amb idèntica tècnica que els murs laterals de la via. La volta té un radi de, gairebé, un metre i mig, i un llum de tres metres d'alçada, i va ésser arranjada vers el segle XVI (Bonamusa 1970, p. 4). També s'hi copen en la zona alta del mur oest, diversos forats per al desguàs del paviment. Pocs metres abans d'arribar al límit nord del sector conservat, s'hi copsa el que, tal vegada, podria ésser l'últim vestigi del paviment de la via, fet amb pedra i formant una capa de vuitanta centímetres de potència (Batista 1974, p. 127, nº 2).

Aquesta via es trobada citada (1) en l'escriptura de Lluís el Balb, datada en el 878, citant-la, fent referència a un *ager qui est situs iuxta estratam publicam prope villam Pinellos...* (Pellicer 1887, p. 230).

La bona conservació del tram que discorre pel *Fons de la Gallega* ha estat gràcies a la desviació que, a mitjan segle passat, fou construïda per tal de seguir un recorregut més fàcil i viable, amb la corresponent caiguda en desús del camí per l'espai suau esmentat, fet que ha possibilitat la perduració d'aquell tram de via romana fins als nostres dies.

BIBLIOGRAFIA: Pellicer 1887, pp. 230-231; Carreras 1891, pp. 14 a 16; Carreras 1904 (I), pp. 9 i 25; Carreras 1904 (II), p. 41; Gomis 1911, p. 241; Anònim 1926, p. 172 a 174; Serra 1928, p. 554; Ribas 1933 (I), p. 8 i 10; Ribas 1934, p. 50; Serra, Almagro, Corominas 1945, p. 40; Albert 1948, p. 35; Anònim 1948, p. 109; Ribas 1952, p. 75-76; Balil 1953 (I), p. 174; Balil 1953 (II), p. 177; Balil 1955-1956, p. 49; Estrada 1969, p. 5; Bonamusa 1970, p. 4 i ss.; Pallarès 1970, p. 74; Sarlat, Roca 1971; Illa 1973 (II), p. 106; Batista 1974, p. 125 i ss.; Pallarès 1975; Navarro 1978, p. 123; Prevosti 1981 (I), p. 215 a 217; Mayer, Rodà 1983; Fabré, Mayer i Rodà 1984, pp. 210 a 215; Pallí 1985, p. 146; Mayer, Rodà 1986, pp. 157 a 167; Estrada 1987, p. 351; Clariana 1987 i 1987 (I); Magallon 1987.

Via de la Costa (?).

La notícia sobre l'existència d'una possible via romana que, paral·lela a la costa, recorria per la comarca, ens la donen Guitart, Gurt, Granell i Padrós. Mitjançant una campanya de recerca submarina portada a terme, en el litoral de la comarca, des de començament de 1980 fins al maig de 1981, varen arribar a la conclusió que es trobaven davant una construcció d'aquesta mena.

Segons ells, es tracta d'una plataforma de superfície plana feta amb morter de calç i sorra, encofrat, amb un gruix màxim de quatre transitable. La plataforma en qüestió, sol trobar-se, generalment, a un metre de fondària del nivell del mar, encara que en algun lloc arriba als quinze metres. En alguns sectors s'hi cospava una estructura graonada, unes vegades a ambdós costats del paviment i altres només en el costat sud, formant en aquest darrer cas una segona calçada en el costat nord de la via i en un nivell lleugerament inferior, amb la qual cosa l'envergadura total de la construcció abraçaria una amplada màxima de quinze metres en el primer cas i trenta metres en el segon.

També s'han cospat unes marques circulars de vuitanta centímetres de diàmetre i uns elements cilíndrics, d'igual diàmetre, que sobresurten de la plataforma (guardarobes?), així com la presència de diverses rases d'uns seixanta centímetres d'amplada vers el sud (desguassos?).

La zona explorada abasta des de Barcelona fins a Llanerres (Guitart, Gurt, Granell i Padrós 1982, pp. 298 a 300) (2).

BIBLIOGRAFIA: Guitart, Gurt, Granell i Padrós 1982, pp. 298 a 300; Clariana 1987.

Via d'època tardo-republicana.

La possibilitat que la Via Hercúlia passés per Iluro i la comarca del Maresme, ha estat reiteradament esmentada per Ribas (Ribas 1933 (II), pp. 21-22; Ribas 1964, p. 153), Illa (Illa 1973 (II), p. 100) i per Bonamusa (Bonamusa 1974; Bonamusa 1975, p. 111; Bonamusa 1980, p. 319), encara que, evidentment, no ha estat demostrada de forma definitiva.

De totes maneres, la més que demostrada presència de tres *oppida civium romanorum*, situats en forma alineada al llarg de la costa, com és el cas de Baetulo, Iluro i Blanda, fan suposar que des d'un principi els tres *oppida* deurién gaudir d'una via comuna de comunicació per terra, que les unís. Així mateix, el recorregut de la via de l'interior, Domitia en els primers temps, damunt la qual, més tard, s'hi planificà la Via Augusta, i la desviació vers la costa, existent entre les mansions d'*Aquis Voconis* i *Seterrae*, i la suposició, igual que en la comarca del Vallès, que l'anterior via fos transformada en l'Augusta, són arguments que fan pensar en l'existència d'aquesta via tardo-republicana.

BIBLIOGRAFIA: Ribas 1933 (II), pp. 21-22; Ribas 1964, p. 153; Illa 1973 (II), p. 100; Bonamusa 1974; Bonamusa 1975, p. 111; Bonamusa 1980, p. 319; Clariana 1987.

VIES SECUNDÀRIES:

“Camí dels Contrabandistes”.

Una bona part dels estudiosos locals són del parer que aquest camí segueix el traçat d'una antiga via d'arrel ibèrica que comunicava els diferents nuclis de poblament de la comarca (Ribas 1952, p. 76; Albert 1973, p. 77; Illa 1973 (II), p. 100).

Pellicer, en el segle passat, esmenta la troballa de dos possibles mil·liaris d'aquesta via (Pellicer 1887, p. 492 i p. 245) al seu pas pels veïnats de Mata i Valldeix, prop de Mataró, i altres autors hi afegeixen la possibilitat que el tambor de columna granítica, conservat en l'església parroquial de Sant Andreu de Llavaneres, sigui, tal vegada, un mil·liari (Fabrè, Mayer i Rodà 1983, p. 113, nota núm. 17).

L'antiguitat d'aquesta via ens ve demostrada per l'esment que se'n fa en una escriptura del Cartulari de la Catedral de Barcelona, datada el 22 de setembre de l'any 992: *in ipsa strata qui vadit per Sancto Matheo* (Pellicer 1887, pp. 492-493).

El seu recorregut va des d'un costat fins a l'altre de la comarca, passant per la vessant de llevant de la Serra de Marina, prop de Can Sentromà de Tiana, la Carena de Sant Mateu, les Brolles de l'Abril, Argentona, prop de Sant Jaume de Traià, Figuera Major, Valldeix, Mata i a partir d'aquí seguint el mateix traçat que l'actual Carretera de Mata, passant pels diferents *pobles de munt* fins arribar a Sant Cebrià de Vallalta des d'on es desvia de la carretera i segueix fins a Sant Andreu de Calella, Sant Pere de Riu, fins arribar a Sant Genís de Palafolls, per continuar el traçat de l'actual carretera a Les Ferreries i creuant el riu Tordera (antic *Tarnum*) fins a connectar amb la Via Augusta.

Actualment, es troba en molts indrets, en un considerable mal estat, amb força interrupcions, i de difícil accés, essent bàsicament, en molts casos, un camí de ferradura.

BIBLIOGRAFIA: Pellicer 1887, pp. 492-493; Ribas 1952, p. 76; Albert 1973, p. 77; Illa 1973 (II), p. 100; Clariana 1981, p. 249; Prevosti 1981 (I), p. 179; Fabrè, Mayer i Rodà 1983, pp. 128-129; Clariana 1987.

“Camí de Collsacreu”.

Estrada classifica com a via romana de caràcter secundari el pas natural que comunica les comarques del Vallès i el Maresme. Va des d'Arenys de Mar, passant per Arenys de Munt, on es creua amb el Camí dels Contrabandistes, després travessa les muntanyes de Collsacreu, i d'ací es dirigeix fins a Vallgorguina, fins a empalmar amb la Via Augusta de l'interior (Estrada 1987, p. 351).

Cal fer especial esment que el nom de Collsacreu ens indica l'existència d'una cruïlla que sembla que dona lloc al nom d'un proper castell del qual, a hores d'ara, tan sols tenim dades documentals (Català 1967, pp. 717-718).

BIBLIOGRAFIA: Català 1967, pp. 717-718; Estrada 1987, p. 351; Clariana 1987.

“Camí de Vallromanes”.

Esmentat també per Estrada. Discorre des de l'actual vila del Masnou vers Alella, d'ací, passant pel Coll de la Font de Cera en direcció cap a Vallromanes, fins arribar a *Semproniana*, l'actual Granollers (Estrada 1987, p. 351).

BIBLIOGRAFIA: Estrada 1987, p. 351; Clariana 1987.

Via d'Agell.

La via, en el seu recorregut original, arrencava des de la Via Augusta (actual *Camí del Mig*), concretament a l'alçada de Can Batlle (Cabrera de Mar), i prosseguia pel veïnat d'Agell, remuntant la pujada fins a l'actual cementiri de Cabrera de Mar, on, segons Ribas, hi hauria una vil·la romana (Ribas 1976, p. 11).

Tenia dos trams pavimentats amb grans lloses de granit, *summa crustae*. Un en la zona alta, situat a pocs metres del cementiri i en direcció vers el veïnat d'Agell i que fou destruït vers el 1976, amb motiu de la seva ampliació i asfaltat (3).

En el trajecte d'Agell fins al cementiri de Cabrera, hi havia diversos fragments dels murs laterals, a ambdós costats del camí i que en menys proporció, encara, hi són en la zona de baix (Ribas 1964, p. 162, Làm. XXII B; Prevosti 1981, pp. 194-195, Làm. 65-1). Els murs en qüestió, eren de pedra i calç, seguint la tècnica de l'*Opus incertum / caementicium*, copsant-ne en alguns llocs fins a una alçada d'un metre i mig. L'amplada del camí era de tres metres i mig, aproximadament (Illa 1973) (I), p. 38; Illa 1974, p. 346).

BIBLIOGRAFIA: Pellicer 1887, Làm. 1; Ribas 1964, p. 162, Làm. XXII B; Illa 1973 (I), p. 38 i ss; Ribas 1976, p. 11; Prevosti 1981 (I), pp. 194-195, Làm. 56-1; Clariana 1987.

“Camí de Rupit”.

El trobem documentat a l'any 1017 com *strada Sancti Juliani* (Carreras 1904, p. 23). El seu recorregut va des de la serra del Montnegre, passant per Collsacreu, Montalt, la Creu de Rupit (que era una cruïlla de camins), continua per Canyamars fins a Dosrius, i fins arribar a Argentona. El tram de Dosrius a Argentona, se'l coneix, també, com a Camí de la Preguntera (Albert 1973, p. 72).

BIBLIOGRAFIA: Carreras 1904, p. 23; Albert 1973, p. 72; Clariana 1987.

“Camí de la necròpoli Robert”.

Aquest camí, que segons Ribas és d'origen romà, va des de la necròpoli romana trobada en el paratge de la rajoleria Robert de Vilassar de Mar, fins a connectar amb la Via Augusta (Camí del Mig). A pocs metres al sud de la necròpoli, en el marge de ponent del camí, hi havia un tram de paret, coneguda com *Paret dels Moros*, que ha estat interpretada com una de les parets laterals de la via.

Actualment, aquest camí corre perill de perdre's totalment, per causa de la urbanització que s'està portant a terme en aquella zona.

BIBLIOGRAFIA: Ribas 1932; Ribas 1952, p. 75; Ribas 1964, p. 156; Prevosti 1981 (I) Lám. 49, 8; Clariana 1987.

ALTRES CAMINS ANTICS:

1.- "El camí del Montseny".

És l'antic camí que s'ha vingut emprant fins, gairebé, començaments d'aquest segle per anar de Mataró a Canyamars. Surt de Mataró pel *Portal de Valldeix*, passa pel *Camí Fondo* vers el veïnat de Valldeix, seguint el marge de la riera de Sant Simó fins a Can Bruguera on hi ha l'encreuament amb el Camí de la Serra. Just en la creu de Planells continua vers migdia en direcció a la Font de n'Homs, prossegueix per la Riera de Can Llibre, continuant després per la Riera de Canyamars fins arribar a aquesta població. La seva antiguitat pot remuntar-se a l'Edat Mitjana, encara que és molt possible que sigui més antic.

BIBLIOGRAFIA: Ribas 1934, p. 50; Illa 1973 (II), pp. 107-108; Clariana 1987.

2.- "El camí de les carenes o del Gironès".

Parteix del Camí dels Contrabandistes al seu pas per l'alçada del veïnat de Vall. El seu recorregut segueix la Riera de Sant Simó, continua per Sant Martí de Mata, traspasa el Coll de Lorita on en un petit tram conserva restes d'un paviment de lloses de pedra, *summa crustae*, així com cunetes d'obra en els laterals (Ribas 1952, p. 75) i continua vers el nord fins a empalmar amb el Camí de Rupit en el paratge de la Creu de Rupit.

BIBLIOGRAFIA: Ribas 1952, p. 75; Illa 1973 (II), pp. 106-107; Clariana 1987.

3.- "El coll de Can Bordoi".

Estrada indica la possibilitat que el pas natural des de Dosrius fins a Llinars del Vallès, antiga *Praetorio* (?), -pel mateix recorregut que l'actual carretera- existís en l'antiguitat. Cal afegir que, en el seu trajecte, està totalment dominat per la Torrassa del Moro.

BIBLIOGRAFIA: Estrada 1987, p. 351; Clariana 1987.

4.- "Camí d'Alcoll".

És el tram de camí que va des de prop de Can Bordoi fins a Cardedeu travessant el veïnat d'Alcoll. Hi ha indicis més que suficients per considerar el seu origen en l'època romana. Per un costat, la comunicació directa que té amb l'actual població de Cardedeu

que, a l'antiguitat, deuria coincidir amb l'enclavament d'un assentament o vil·la romana al peu de la Via Augusta de l'interior; per altra banda, les notícies sobre troballes de vestigis d'hàbitats d'arrel romana (o tal vegada més antics) en aquell sector, la presència d'un taller d'àmfores vinàries a la finca de Can Collet d'Alcoll, taller que, entre d'altres, va fabricar àmfores amb la marca VAS (?), trobada repetidament al Maresme i al Barcelonès, i la proximitat de la vigilància que constituïria el *castellum* de la Torrassa del Moro, dominant dues de les entrades a la comarca (5).

BIBLIOGRAFIA: Pascual 1977; Prevosti, Clariana 1987, pp. 204-205.

5.- "Camí de Traià / Camí del Sant Crist".

Arrenca del Camí dels Contrabandistes, a l'alçada de Sant Jaume de Traià, baixa pel veïnat de Cerdanyola (Mataró), creua l'actual Carretera d'Argentona (antiga via Sèrgia), continua pel traçat que actualment correspon a la Ronda Exterior de Mataró, passant pel paratge Ribalta, creua el Camí del Mig (antiga Via Augusta) pel lloc de *Quatre Camins* i segueix, travessant el Pla d'En Boet, lloc on es coneix amb el nom de Camí del Sant Crist, fins gairebé la masia de Can Xalan, prop de la vil·la romana de Torre Llauder (6).

6.- Topònims:

En aquest apartat aprofitem per fer ressenya d'alguns topònims, pertanyents a cruïlles de camins, no inclosos en els anteriors apartats i dels quals cal deixar constància, com són:

- *Coll de la Creu d'Aguilar*, prop de la masia de Can Bosch al veïnat d'Alfar (Dosrius).

- *Coll de la Creueta*, prop del turó de Sant Sebastià (Dosrius).

- *Creu d'En Serra*, al nord de l'actual urbanització de Can Vinardell (Mataró).

- *Quatre Camins*, en el coll de Gironella, prop de les Brolles de l'Abril (Cabrils).

ELS ELEMENTS DE DEFENSA.

Una altra qüestió important a tenir en compte en l'estudi de les vies de comunicació de l'antiguitat, són els punts fortificats que, deixant de banda els poblats ibèrics - molt nombrosos a la nostra comarca -, des de Blanes fins a Badalona, en tenim enregistrats sis. Els de major rellevància eren els *oppida* (Baetulo, Iluro i Blanda) i en un segon terme hi hauria els *castella* que serien els que, pròpiament, exercirien la vigilància de les vies i el territori. D'aquests punts, se'n coneixen tres (7): la Torrassa del Moro (Llinars), el *Castrum* de Moré (Sant Pol de Mar) i la Torre de Mata (8).

1.- La Torrassa del Moro.

És, tal vegada, un dels vestigis més eloqüents de la romanització de les nostres terres, ubicada dalt el Turó de Can Bordoi, des de la qual es domina, visualment, bona part del Vallès Oriental i els camins d'Alcoll i el de Can Bordoi.

És una gran torre de planta circular de 9,5 metres de diàmetre, (sense comptar el graó del basament). Per damunt el basament, presenta dues fases de diferent tècnica constructiva. La part baixa feta a base de grans carreus de granit Opus quadratum, amb el característic encoixinat, col·locats en sec, seguint la tècnica de soga i tizón. La segona fase, per damunt l'anterior, feta seguint la tècnica de l'Opus incertum / caementicium, va ser restaurada a principis d'aquest segle.

La seva cronologia, de moment, a falta d'una excavació arqueològica, és incerta.

BIBLIOGRAFIA: Gomis 1883, pp. 186-187; Anònim 1883; Pellicer 1887, pp. 220 i 294; Carreras 1891, p. 14; Osona 1892, pp. 72 i 82; Carreras 1904 (I), p. 41; Carreras 1904 (II), p. 17; Puig, Falguera i Goday 1909-1918, pp. 148 i 149; Serra 1928, p. 67; Ribas 1933, p. 68; Puig 1934, pp. 70 i 71; Ribas 1934, p. 75; Serra, Almagro i Colomines 1945; Ribas 1952, p. 59; Balil 1953; Ribas 1964, p. 158; Serra 1967, pp. 30-31; Prevosti 1981, pp. 493 i 494; Prevosti, Clariana 1987, pp. 204-205.

2.- La torre de Mata.

Hom creu que la base de la torre del desaparegut Castell de Mata, al cim del turó del mateix nom, és d'origen romà. Pellicer es fa ressò d'una notícia sobre el seu fonament: *La torre de que queda parte en el día parece estar diciendo ser obra romana; el interior de la pared es de muy buena argamasa, mezcla de piedras echadas sin orden; pero cubre el exterior una sillería nada despreciable, de manera que la calidad de aquella obra es muy diferente y mucho mejor que la de otras cuyo origen se sabe ser de la edad media...* (Pellicer 1887, p. 220).

Des del cim del turó, es domina perfectament el traçat de l'antiga Via Augusta, gairebé, des de Vilassar de Mar fins a Caldes d'Estrac.

BIBLIOGRAFIA: Pellicer 1887, p. 246; Ribas 1928; Serra 1928, p. 66; Ribas 1933 (II), pp. 18 i 19; Ribas 1934, p. 75; Serra, Almagro i Colomines 1945, p. 139; Ribas 1952, p. 59; S.A.M.M. 1977, fitxa n° 74; Prevosti 1981, pp. 440-442.

3.- El Chastrum de Moré.

Divulgat per primera vegada per Serra-Ràfols el 1928. Estava format per tres plataformes graonades; en la més alta hi hauria la torre.

La torre en qüestió, de planta rectangular, amida, en la seva base, 9 x 12 metres. Està construïda amb grans pedres de granit, sense cap mena de morter de calç. Recorda més les tècniques constructives pre-romanes que les, pròpiament dites, romanes.

Des d'ell, es divisa perfectament l'antiga Via Augusta al seu pas per Sant Pol de Mar.

BIBLIOGRAFIA: Serra 1928, pp. 70-74; Coromines 1929, pp. 101-105; Serra 1932, pp. 87 i 89; Puig 1934, pp. 70 i 71; Serra, Almagro i Colomines 1945; Serra 1967, p. 30; Serra 1978, pp. 83 i 84; Soler 1979, pp. 269-273; Pera, Soler 1982-1983, pp. 262 i 263.

CONCLUSIÓ.

Amb tot el que hem indicat, podem copsar que en la nostra comarca, dins del grup de vies principals, n'hi ha dues de molt ben conegudes i documentades, la Via Augusta i la Via Sèrgia. Per altre costat, el Camí dels Contrabandistes, l'existència del qual es coneix en l'Alta Edat Mitjana, fet del qual hom pot deduir la seva filiació romana a la qual contribueixen els tres possibles mil·liaris. Després tenim la Via de la Costa (?) amb unes dades molt precàries, i la Via Tardo-republicana que enllaçaria els tres oppida civium romanorum, encara que d'aquesta darrera no es coneixen elements, totalment decisius per a la seva demostració.

Aquestes vies principals jugarien un paper decisiu en l'aspecte militar i en els primers moments de la romanització del territori, i més tard seran un element bàsic per al desenvolupament econòmic de la zona. Un bon exemple el tenim en el comerç del vi i les àmfores. Durant els segles I a.C. i I d.C., sabem que els tallers d'Aquae Calidae utilitzarien la ruta de la Via Sèrgia per arribar a la costa i embarcar les àmfores per a llur comercialització. Per això, en jaciments del Maresme hem trobat fragments de pivots d'àmfora amb les marques de terrisser: LPTE i CHR, entre d'altres (Ribas 1976, p. 10; Pascual 1977, p. 64; Soler 1979, p. 270; Pascual 1981, p. 199; Prevosti 1981 (I), Vol. II, p. 35, Lám. 49, 5), que es consideren com a procedents d'aquella localitat del Vallès (Pascual 1977, pp. 55-56; Pascual 1981, p. 198).

Un altre fet que ens crida l'atenció, és la presència de la Via Sèrgia a Iluro que, com hem dit abans, està datada vers el 120-110 a.C. i la hipotètica via tardo-republicana, que, en tot cas, seria una prolongació de la Via Domitia, també de data coetània a l'anterior. Aquest fet suposa un element més a l'hora de precisar la, polèmica, data fundacional de la ciutat d'Iluro i el mateix es fa extensiu als oppida de Baetulo i Blanda.

Un caire ben diferent presenten les vies secundàries, no tan ben documentades com fóra de desitjar. Ens ajuden a configurar la xarxa viària que enllaçaria els diferents assentaments i vil·les, que en El Maresme, eren força nombrosos (vegeu Prevosti 1981 (I) i Prevosti 1981 (II). Té especial importància la documentació que prové que està datada a l'Alta Edat Mitjana i que ens ofereix unes dades molt apreciables sobre aquestes Strata que, ben segur, eren d'origen anterior, i que, coneixent la llarga pervivència de les vies de comunicació al llarg dels segles, amb recorreguts pràcticament inalterats, fan suposar la seva antiguitat, romana, en la major part dels casos, i que en algun cas aïllat, com el de la Via d'Agell, podem assegurar-ho sense cap mena de dubtes.

Finalment, cal fer esment que, aquests camins, tots en general, haurien estat un element clau per establir l'ordinació de la Centuriatio, o sistema d'agrimensura romana que s'aplicava per a la divisió i la parcel·lació de les vil·les i les propietats rurals d'aquella època i que, en el nostre cas, suposem que s'hauria començat a aplicar tan bon punt s'inicia la romanització de la zona i, per tant, amb els conseqüents repartiments de terres.

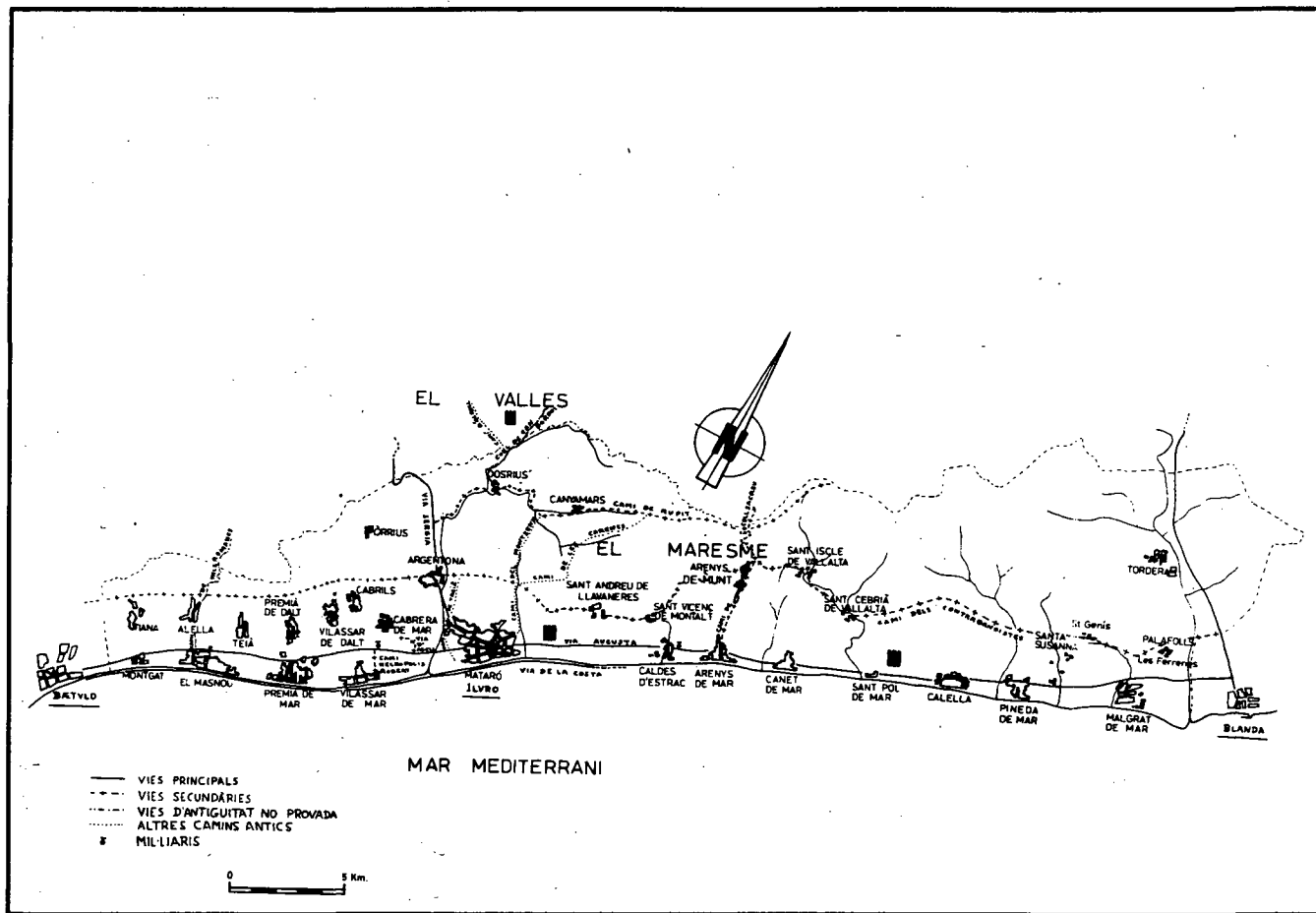
Joan-Francesc Clariana i Roig

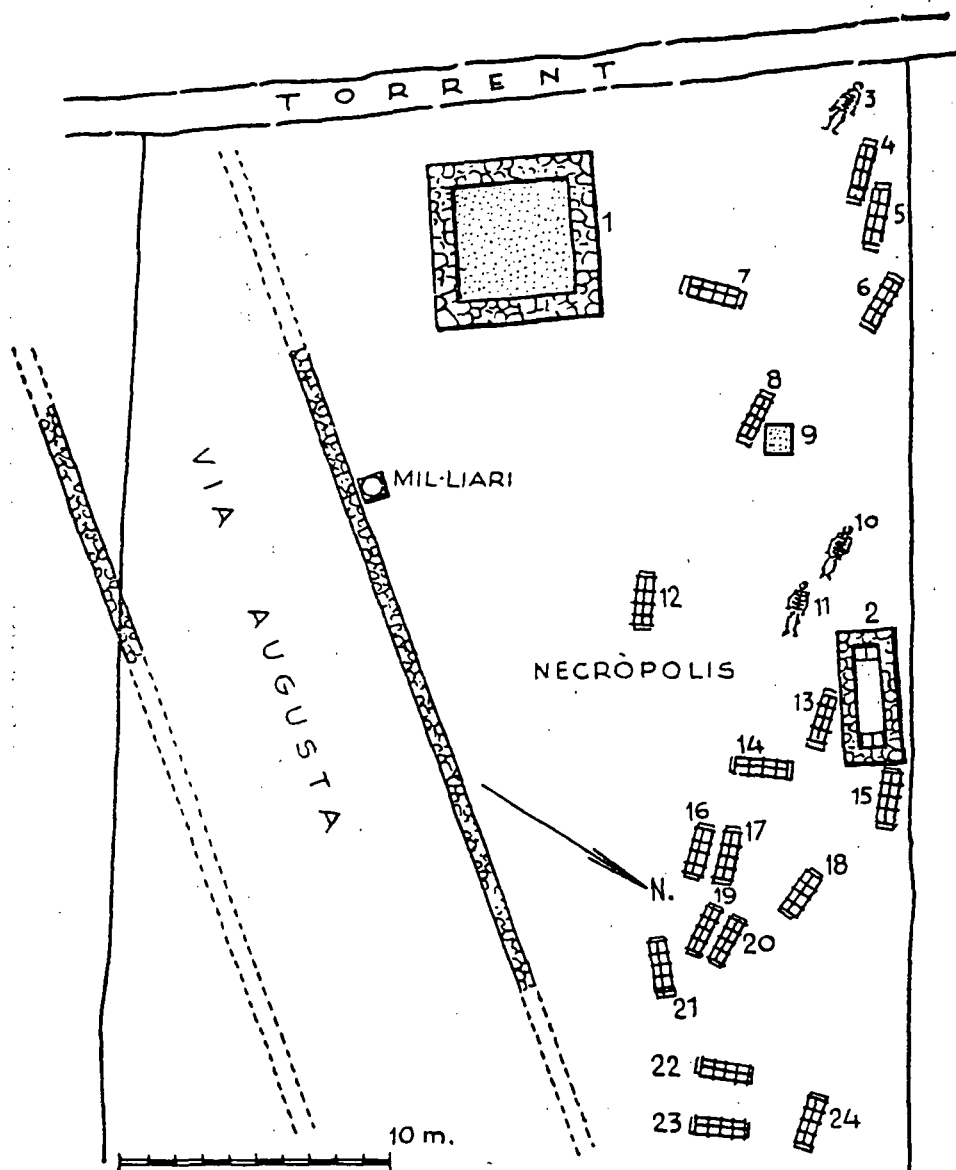

Via Sèrgia, sector Parpers. Detall del mur de ponent amb guarda-rodes. (Foto: J. Bonamusa).

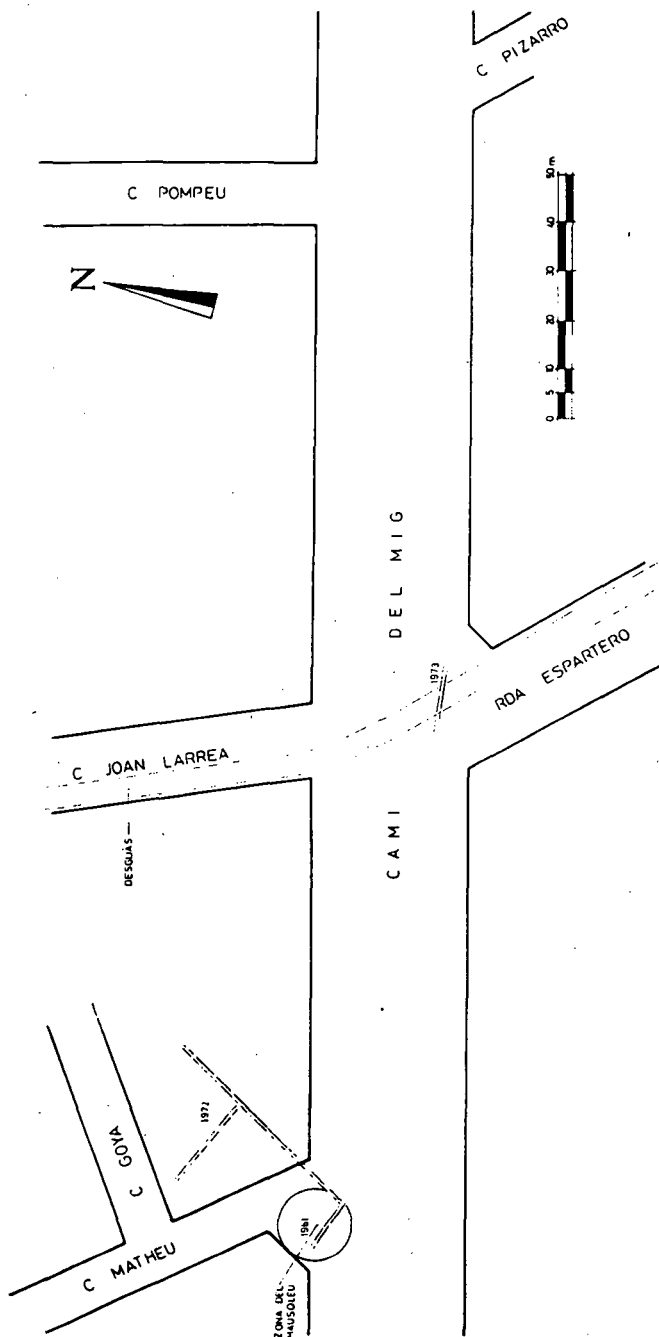

Via d'Agell. Detall del camí empedrat de la zona alta. (Foto: J. Bonamusa).

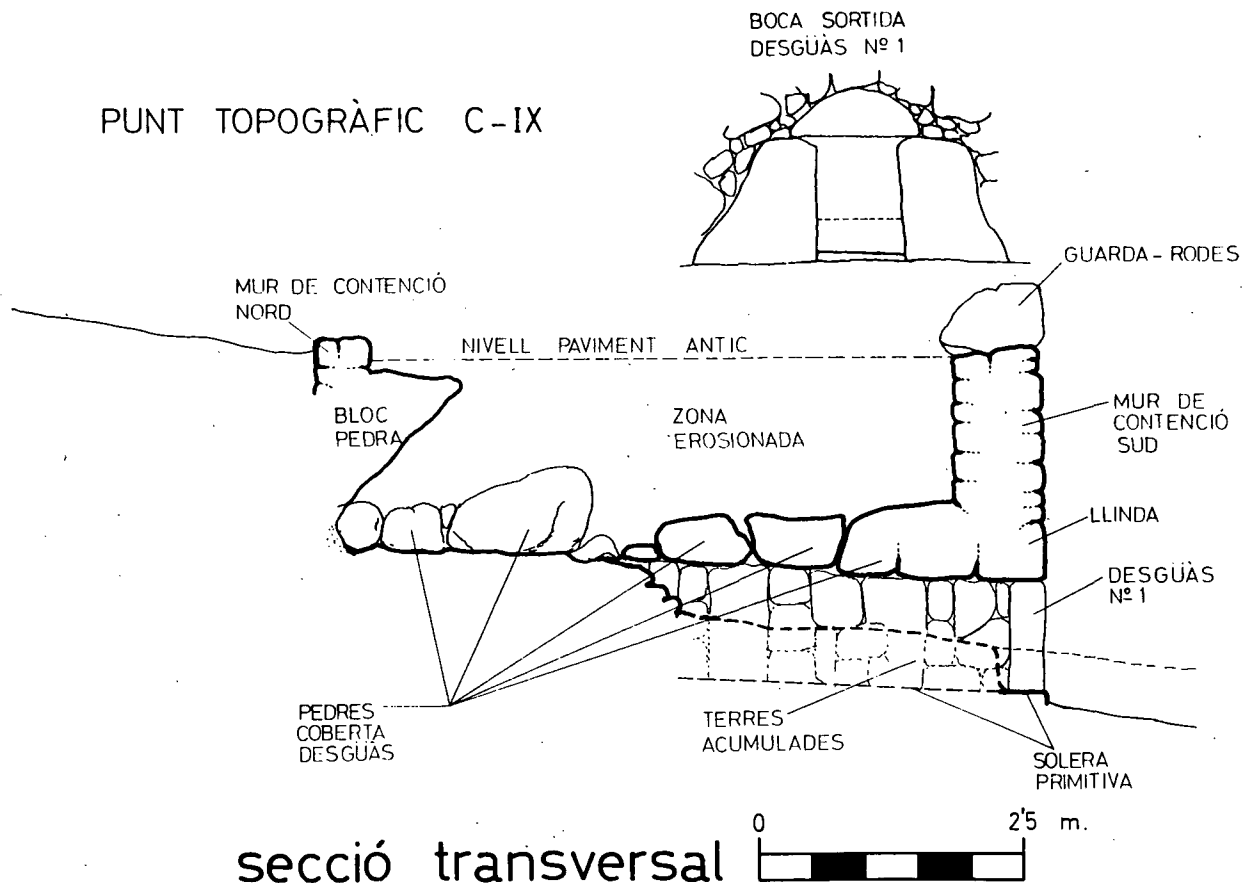

Via Augusta, sector mil.liari - Vilassar de Mar. (Dibuix: M. Ribas)

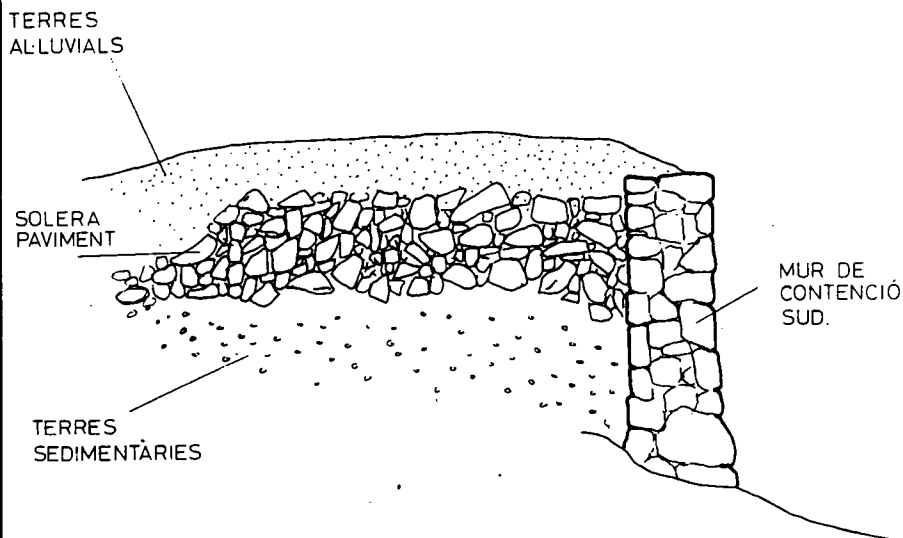

Via Augusta, sector Peramàs (Mataró)

PUNT TOPOGRÀFIC C-IX

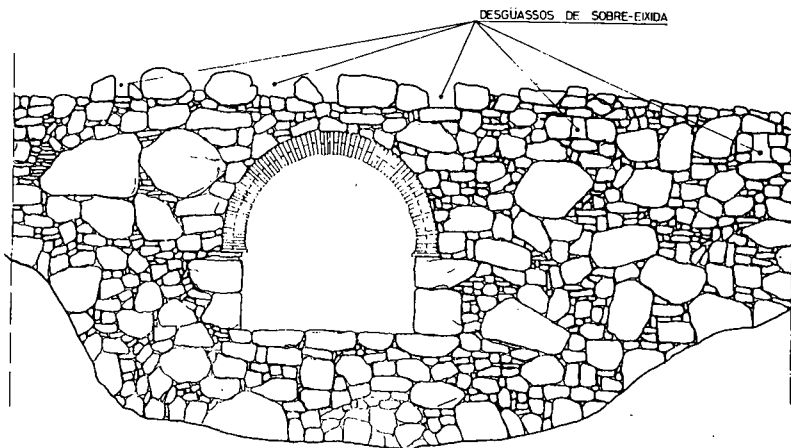
PUNT TOPOGRÀFIC C - VII

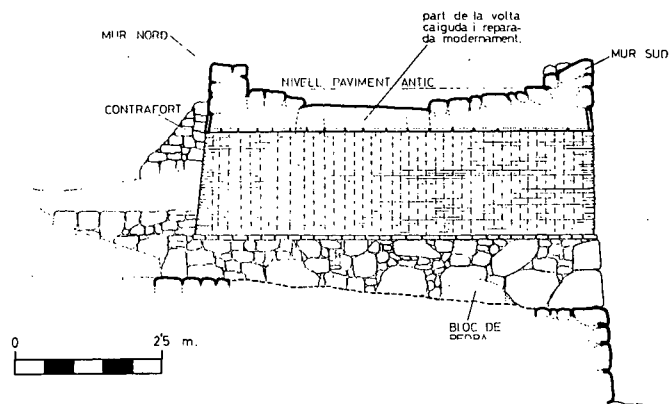
vista transversal

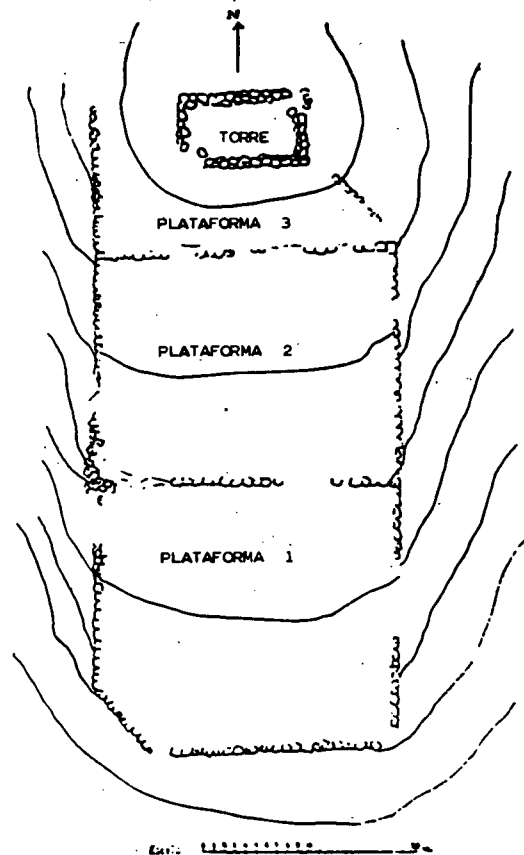
Via Sèrgia, sector Parpers. Tall en secció amb les restes de paviment de l'extrem nord.
(Dibuix: R. Lleonart)

PONT

Via Sèrgia, sector Parpers. (Dibuix: R. Lleonart).

"Castrum" de Moré (Sant Pol de Mar). Planta.
(Dibuix: J. C. Serra-Ràfols)

NOTES.

- 1.- Resulta sorprenent que, tant Pellicer (1887, pp. 229 i 230) i Manuel Galadies de Ripoll, coneixien amb certesa que el traçat d'aquesta via anava des d'Ausa fins a Iluro. Deurien arribar a aquesta conclusió després de fer un reconeixement directe sobre el terreny en el seu recorregut geogràfic.
El document de Lluís el Balb, divulgat per Pellicer (1887, p. 230, 492 i 493), pot induir a cert error quant a les ubicacions topogràfiques dels indrets que s'esmenten. Per la nostra banda, creiem que la identificació de la *Villam Pinellos* es correspon amb l'actual masia de Can Pins del terme d'Argenton.
- 2.- Cal dir que, en opinió del professor Foerster, aquest element que es troba en el fons marí davant la nostra costa, podria ésser de formació geològica i, per tant, natural.
- 3.- Del mateix, es conserva un fragment, amb l'enllosat, que es pot veure en el revolt del camí poc abans d'arribar al cementiri. L'altre tram està, en la zona de baix, entre les masies de Can Batlle i Can Mora.
- 4.- La notícia sobre la presència de marques, amb les diferents variants, del terrisser VAS a Can Collet ha estat, fins ara, inèdita.
- 5.- La que ens ocupa i la que va des de Can Bordoi fins a Cardedeu.
- 6.- No creiem que fos el camí que portés fins a la vil·la romana de Torre Llauder ja que, aquesta torre, molt possiblement tindria un camí propi que connectaria, directament, amb la Via Augusta i que, el seu traçat, recorreria just al costat dels monuments funeraris que foren trobats a mitjan segle passat, seguint així els costums tradicionals romans.
- 7.- Ribas 1933, p. 70, creu que Burriac, La Torre del Cogoll, i Alfar, serien, ja, torres de defensa, a l'època romana.
- 8.- Un fet comú a totes tres torres, per ara, és la manca de cronologia precisa sobre la seva data de construcció, detall que sols podria ésser esbrinat mitjançant l'actuació arqueològica en aquells indrets.

BIBLIOGRAFIA.

- ALBERT CORP, Esteve. *Els romans a la nostra comarca*. Dins *Museu*. Mataró (Museu Municipal) 1948.
- ALBERT CORP, Esteve. *D'Iluro a Mataró. El Maresme del segle V al segle XIII*. Mataró (C.E. Laietània) 1973.
- ANÒNIM. *Donatus per a lo Museu y la Biblioteca*. Dins *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, Vol. V. Barcelona 1883.
- ANÒNIM. *Bloc Mataroní*. Mataró (edicions del *Diari de Mataró*) 1926.
- ANÒNIM. *Descobriment d'una important vil·la romana*. Dins *Museu*. Mataró (Museu Municipal) 1948.
- BALIL, Alberto. *La arqueología de la Maresma*. Dins *Archivo Español de Arqueología*, Vol. XXVI, núm. 87. Madrid (C.S.I.C.) 1953 (I).

- BALIL, Alberto. *Prospecciones arqueológicas en el valle del Mogent (Barcelona)*. Dins *Archivo Español de Arqueología*, Vol. XXVI, núm. 87. Madrid (C.S.I.C.) 1953 (II).
- BALIL, Alberto. *Algunos aspectos del proceso de la romanización de Cataluña*. Dins *Ampúries* XVII-XVIII. Barcelona 1955-1956.
- BATISTA, Ricardo. *Los restos de la vía romana de Parpers en el término Municipal de Argenton*. Dins *Miscelánea arqueológica, XXV Aniversario Cursos Int. en Ampurias*. Vol. I. Barcelona (Diputació - Instituto de Prehistoria y Arqueología) 1974.
- BONAMUSA ROURE, Joan. *Els vasos apol·linars de Vicarel·lo i llur relació amb El Maresme*. Dins *Bulletí de l'Agrupació Científico-Excursionista* núm. 9. Mataró 1969.
- BONAMUSA ROURE, Joan. *La via romana de Parpers*. Dins *Memòria d'activitats 1970*. Mataró (Museu Municipal) 1970.
- BONAMUSA ROURE, Joan. *Recuperació de peces de marbre pertanyents a un sepulcre romà dreçat a la Via Augusta*. Dins *Memòria d'activitats 1971*. Mataró (Museu Municipal) 1971.
- BONAMUSA ROURE, Joan. *Els orígens d'Iluro*. Dins *Informació arqueològica* núm. 16. Barcelona (Ins. de prehist. Dip. Prov.) 1975.
- BONAMUSA ROURE, Joan. *Restes d'un sepulcre romà al Camí del Mig*. A *Quaderns de prehistòria i arqueologia del Maresme* núm. 1. Mataró (Museu Municipal - Secció Arqueològica) 1977.
- BONAMUSA ROURE, Joan. *Restes d'un sepulcre romà a la vora de la Via Augusta, a Iluro (Mataró)*. Dins *Informació arqueològica* núm. 29. Barcelona (Institut de prehistòria i arqueologia de la Dip. Prov.) 1979.
- CARRERAS CANDI, Francesc. *Argenton històrica*. Barcelona 1891.
- CARRERAS CANDI, Francesc. *Caldetas o la Antigua Quadra d'Estrach*. Barcelona 1893.
- CARRERAS CANDI, Francesc. *Orígens de la Riera d'Argenton*. Barcelona (Biblioteca història del Maresme) 1904.
- CARRERAS CANDI, Francesc. *Contestación al discurso de J. Rubio de la Serna: Los primeros habitantes de España*. Dins *Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (6/3/1904). Barcelona 1904 (II).
- CASAS GENOVER, Josep. *Vías romanas en Cataluña*. Dins *Revista de Arqueología* núm. 7. Madrid 1981.
- CATALÀ, Pere. *Castell de Sa Creu*. Dins *Castells Catalans* Vol. I. Barcelona (Ed. Dalmau) 1967.
- CLARIANA ROIG, Joan-Francesc. *Noves troballes de restes romanes al Camí del Mig (Mataró)*. Dins *Memòria d'activitats 1973*. Mataró (Museu Municipal) 1973.
- CLARIANA ROIG, Joan-Francesc. *Noves troballes de restes romanes al Camí del Mig*. Dins *Quaderns de prehistòria i arqueologia del Maresme* núm. 5-6. Mataró (Museu Municipal - Secció Arqueològica) 1978.
- CLARIANA ROIG, Joan-Francesc. *El molí del veïnat de Vallmanya (Tordera)*. Dins *Laietània* núm. 1. Mataró (Museu Municipal - Secció Arqueològica) 1981.

- CLARIANA ROIG, Joan-Francesc. *Notes sobre l'estructura urbana d'Iluro*. Dins *Faventia* 6/1. Barcelona (Universitat Autònoma) 1984.
- CLARIANA ROIG, Joan-Francesc. *Problemes plantejats en l'arqueologia d'Iluro*. Dins *IV Sesió d'Estudis Mataronins*. Mataró 1987 (I) (en premsa).
- CLARIANA ROIG, Joan-Francesc. *Aproximación a la red viaria de la comarca del Maresme*. Dins *Símpoio: La red viaria en la Hispania Romana*. Tarazona 1987.
- COROMINES, Pere. *Troballes romanes a Sant Pol de la Maresma*. Dins *Miscel·lània Crexells*. Barcelona (Ed. Fund. Bernat Metge) 1929.
- CUYÀS TOLOSA, Josep M. *Història de Badalona: Badalona romana i visigòtica*. Vol. III. Badalona 1977.
- ESTRADA GARRIGA, Josep. *Vías y poblamiento romano en el Área Metropolitana de Barcelona*. Barcelona (Com. Urb. de Barcelona) 1969.
- ESTRADA GARRIGA, Josep. *L'itinerari dels vasos Apol·linars en el trajecte de Granollers a Tarragona*. Dins *I Jornades Internacionals d'arqueologia romana*. Granollers 1987.
- FABRÉ, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea*. Mataró (C.E. Laietània) 1983.
- FABRÉ, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. *Inscriptions romaines de Catalogne*, I, Barcelona (sauf Barcino). París (Ed. Centre Pierre Paris - V.A. Barcelona) 1984.
- FERRER CLARIANA, Lluís. *La capella pre-romànica de Sant Cristòfor de Cabrils*. Mataró (Obra de Sant Francesc) 1963.
- FITA, Fidel. *San Andrés de Llavaneras. Nueva inscripción romana y documentos inéditos anteriores al siglo XII*. Dins *Boletín de la Real Academia de Historia* Vol. XXXI. Madrid 1897.
- FITA, Fidel. *Estudios Históricos*. Vol. III (non vidimus).
- GOMIS, Cels. *Encontorns de Dosrius*. Dins *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* Vol. V. Barcelona 1883.
- GOMIS, Cels. *Geografia General de Catalunya: La província de Barcelona*, dirigida per Francesc Carreras Candi. Barcelona (Ed. Alberto Martín) 1911.
- GUARDIOLA, Lluís. *Vilassar de Mar*. Dins *VIII Reunión de la Comisaría Prov. de Excav. Arq. de Barcelona*. Col. *Informes y memorias* núm. 32. Madrid 1956.
- GUTTART DURAN, Josep. *Baetulo, topografía, arqueología, urbanismo e historia*. Dins *Mono-grafías Badalonesas* 1. Badalona 1976.
- GUTTART, J.; GURT, J.; GRANELL, J.; PADRÓS, P. *Prospeccions submarines al Barcelonès i al Maresme*. Dins *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys* 1. Barcelona (Generalitat - Dep. Cultura) 1982.
- Hispania Antiqua Epigraphica*. Madrid 1961-1965.
- HÜBNER, Emil. *Corpus Inscriptorum Latinorum* Vol. II. Berlín 1869 y 1892.
- ILLA PARÍS, Jesús. *La via romana d'Iluro a Burriac*. Dins *Memòria d'activitats* 1973. Mataró (Museu Municipal) 1973 (I).

- ILLA PARÍS, Jesús. *Les vies de comunicació del Maresme en l'antiguitat*. Dins *Memòria d'activitats 1973*. Mataró (Museu Municipal) 1973 (II).
- ILLA PARÍS, Jesús.
La via romana d'Iluro a Burriac. Dins *Cingles* núm. XX. Mataró (A.C.E.) 1974.
- L'Année Epigraphique*. París 1969-1970.
- LLEONART CASADEVALL, Robert. *Noves descobertes romanes en el Camí del Mig*. Dins *Memòria d'activitats 1972 i a Quaderns de prehistòria i arqueologia del Maresme* núm. 1. Mataró (Museu Municipal - Secció Arqueològica) 1977.
- LLOVET, Joaquim. *La ciutat de Mataró*. Barcelona 1959.
- MAGALLON, M. Ángeles. *Organización de la red viaria romana en el Valle Medio del Ebro*. Dins *Símpoio: La red viaria en la Hispania Romana*. Tarazona 1987.
- MALUQUER DE MOTES, Joan. *Prehistòria. Edat antiga fins al segle III*. Dins *Història de Catalunya*, dirigida por Pierre Vilar, Vol. I. Barcelona (Edicions 62) 1987.
- MAYER, Marc; RODÀ, Isabel. *La xarxa romana. Aproximació preliminar a la xarxa viària romana de Catalunya*. Dins *Pla de Carreteres de Catalunya*, Annex 1, Vol. I. Barcelona 1983.
- MAYER, Marc; RODÀ, Isabel. *La epigrafia republicana de Cataluña. Su reflejo en la red viaria*. Dins *I a. Reunión de Epigrafía Republicana de Hispania*. Zaragoza 1986.
- NAVARRO BONAMUSA, Francesc. *Xerrada-col·loqui a Argentona sobre la Via romana de Parpers*. Dins *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme* núm. 4. Mataró (Museu Municipal - Secció Arqueològica) 1978.
- NOLLA BRUFAU, J.M.; CASAS GENOVER, J. *Carta arqueològica de les comarques de Girona i El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*. Girona (Centre d'Investigacions Arqueològiques) 1984.
- NUIX, J.M. *Notas de Arqueología de Cataluña y Baleares*. Dins *Ampurias* núm. XXIV. Barcelona 1962.
- OSONA, A. *Guia itinerària de las Serras de la Costa de Llevant*. Barcelona 1892.
- PALLARÈS, Francesca. *La topografia e le origini di Barcellona romana*. Dins *Hommage a Fernand Benoit*, Vol. IV. Bordighera 1970.
- PALLARÈS, Francesca. *La topografia i els orígens de la Barcelona romana*. Dins *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* núm. XVI. Barcelona 1975.
- PALLÍ AGUILERA, Frederic. *La toponímia de la Vía Augusta en Cataluña*. Dins *Pyrenae* núm. 17-18. Barcelona (Universitat Central) 1981-1982.
- PALLÍ AGUILERA, Frederic. *La Vía Augusta en Cataluña*. Barcelona 1985.
- PASCUAL GUASCH, Ricard. *Les àmfores de la Laietània*. Dins *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*. Roma 1977.
- PASCUAL GUASCH, Ricard. *Les marques amfòriques CLV i CHR*. Dins *Laietània* núm. 1. Mataró (Museu Municipal) 1981.

- PELLICER PAGÈS, Josep M. *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro*. Mataró 1887.
- PERA ISERN, J.; SOLER CASELLAS, A. *Aproximació a la Carta Arqueològica del terme de Sant Pol de Mar*. Dins *Laietània* 2-3. Mataró 1982-1983.
- PONS GURI, Josep M. *Notes per a la Topografia romana del Maresme, I*. Dins diari *El Matí* 23/7/1933. Barcelona 1933.
- PONS GURI, Josep M. *Notes per a l'arqueologia del Maresme (Termes d'Arenys de Mar i Arenys de Munt): Arqueologia romana*. Dins *Bulletí C.E.C.*. Barcelona 1938.
- PREVOSTI MONCLÚS, Marta. *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Mataró (C.E. Laietània) 1981 (I).
- PREVOSTI MONCLÚS, Marta. *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*. Dins *Mono-grafies Badaloneses* núm. 2. Badalona 1981 (II).
- PREVOSTI MONCLÚS, M.; CLARIANA ROIG, J.F. *El taller de ánforas de Torre Llauder: nuevas aportaciones*. Dins *El vi a l'antiguitat, I Col·loqui d'Arqueologia romana a Badalona 1985*. Badalona (Museu Municipal) 1987.
- PUIG I CADAFAALCH, J.; FALGUERA, A. DE; GODAY I CASALS, I. *L'arquitectura Romànica a Catalunya*, Vol. I. Barcelona 1909-1918.
- PUIG I CADAFAALCH, Josep M. *L'arquitectura romana a Catalunya*. Barcelona (Institut d'Estudis Catalans) 1934.
- RIBAS BERTRAN, Marià. *Topografia ibèrica i romana de la nostra comarca*. Dins *Diari de Mataró*, 26/7/1928. Mataró 1928.
- RIBAS BERTRAN, Marià. *La necròpolis de Vilassar de Mar*. Dins *La Paraula Cristiana*, núm. IV. Barcelona 1932.
- RIBAS BERTRAN, Marià. *La romana Iluro*. Dins *La Paraula Cristiana*, núm. XVII. Barcelona 1933 (I).
- RIBAS BERTRAN, Marià. *Notes històriques de Mata*. Barcelona (Ed. Hormiga de Oro) 1933 (II).
- RIBAS BERTRAN, Marià. *Origen i fets històrics de Mataró*. Mataró 1934.
- RIBAS BERTRAN, Marià. *Les comunicacions romanes d'Iluro*. Dins *Museu*. Mataró (Museu Municipal) 1948.
- RIBAS BERTRAN, Marià. *El poblament d'Iluro*. Barcelona (I.E.C.) 1952.
- RIBAS BERTRAN, Marià. *Se identifica la Vía Augusta*. Dins *Mataró*, 26/7/1954. Mataró 1954.
- RIBAS BERTRAN, Marià. *La Vía Augusta en el territorio de Iluro*. Dins *Mataró*, 6/4/1955. Mataró 1955 (I).
- RIBAS BERTRAN, Marià. *La columna miliaria de la Vía Augusta*. Dins *Mataró*, 18/8/1955. Mataró 1955 (II).
- RIBAS BERTRAN, Marià. *La Vía Augusta en el Maresme*. Dins *Montaña*. Barcelona 1960.

- RIBAS BERTRAN, Marià. *Els orígens de Mataró*. Mataró (C.E. Laietània) 1964.
- RIBAS BERTRAN, Marià. *El Maresme en els primers segles del Cristianisme*. Mataró (C.E. Laietània) 1975.
- RIBAS BERTRAN, Marià. *Les inevitables destruccions arqueològiques*. Dins *Memòria A.D.A.H.U.B.*. Barcelona 1976.
- RIBAS BERTRAN, Marià. *La ciutat d'Iluro (IV)*. Dins *Butlletí del Col·legi de les RR. MM. de la Concepció*, 8/6/81. Mataró 1981.
- SALARICH VERDAGUER, Joaquim. Article aparegut a *La Veu de Montserrat*, any IV, núm. 45. (non vidimus).
- SALARICH VERDAGUER, Joaquim. *Apuntes para la historia de Caldas de Estrach*. Barcelona 1882.
- S.A.M.M. *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró*. Mataró (Museu Municipal) 1977.
- SARLAT, Joaquim; ROCA, Toni. *La via romana de Parpers*. Comunicat presentat a XIII Assemblea intercomarcal d'estudiosos. Can Sentromà (Tiana) i Mataró, 9/5/71. Mataró 1971.
- SERRA-RÀFOLS, Josep de Calassanç. *Forma Conventus Tarraconensis I: Baetulo-Blanda*. Dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Vol. I. Barcelona 1928.
- SERRA-RÀFOLS, Josep de Calassanç. *Troballes romanes a Sant Pol de Mar (Costa de Llevant)*. Dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Vol. III. Barcelona 1932.
- SERRA-RÀFOLS, Josep de Calassanç. Informe dins *Noticiario Arqueológico Hispánico*, núm. III-IV. Madrid 1954-1955.
- SERRA-RÀFOLS, Josep de Calassanç. *Un nuevo miliario barcelonés*. Dins *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, Vol. VI. Barcelona 1964 (I).
- SERRA-RÀFOLS, Josep de Calassanç. *Un miliario a Vilassar de Mar*. Dins *El miliario extravagante*, núm. 5, 1964 (II).
- SERRA-RÀFOLS, Josep de Calassanç. *Els orígens de les fortificacions*. Dins *Castells Catalans*, Vol. I. Barcelona (Ed. Dalmau) 1967.
- SERRA-RÀFOLS, Josep de Calassanç. *Troballes romanes a Sant Pol de Mar (Costa de Llevant)*. Dins *quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, núm. 4. Mataró 1978.
- SERRA-RÀFOLS, J. de C.; ALMAGRO, M.; COLOMINAS, J. *Carta Arqueológica de España*, Barcelona. Madrid (C.S.I.C.) 1945.
- SOLER CASELLAS, Albert. *Noves troballes al Moré (Sant Pol)*. Dins *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, núm. 8-9. Mataró (Museu Municipal) 1979.
- UDÍÑA, Frederic. *Campaña de excavaciones arqueológicas llevadas a cabo por el Museo de Historia de la Ciudad en 1961-1963*. Dins *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, Vol. XI. Barcelona 1967.